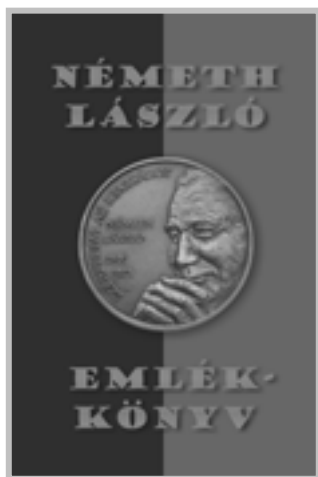

Németh László Emlékkönyv

Szörnyen megijedtem, mikor Monostori Imre megbízott ennek az Emlékkönyvnek a bemutatásával. Hosszú recenzi-s-könyvbemutatói tapasztalatomból tudom, hogy milyen nehéz egy (műfajilag ilyen szükségképpen szerteágazó) gyűjteményt értelmesen ismertetni. Pláne ha kefelenyomatból kell dolgozni! Dehát Imrének hogyan mondhattam volna ellent, kivált hogy a kötet az Olasz Sanyi szerkesztette Tiszatáj Könyvek-ben jelenik meg. Belevágtam hát. Elolvastam egyszer, kétszer: elkezdtem harmadszor, de feladtam. A bekötetlen papírhalmaz lehetetlenné teszi az áttekintést, mert amíg az ember egy ötlet nyomán visszalapoz a vélt vagy valódi kapcsolatig vagy utalásig, rég elfelejtette, hogy miért kereste. (Ez egyébként az internetes szörfözésnek is a nagy hátránya a hagyományos filozkodással szemben.) Felosztottam hát a paksamétát gémkapoccsal egyedi tanulmányokra (ez se volt – ahogy ma mondják – „problémamentes”, mert sokszor ugyanazon lap versóján kezdődött egy új tanulmány, amelyik rectóján az előző végződött).

A negyven írás három főcsoportba sorolható: I. Két köszöntőbeszéd. II. Hermeneutikai – irodalomelméleti – (irodalom) filozófiai esszék. III. Filológiai – irodalomtörténeti tanulmányok. A II. és III. csoport értelemszerűen továbbosztható; munkahipotézisként a III. esetében az alábbival próbálkoztam: 1. Kapcsolattörténeti tanulmányok (az idén megjelent monumentális három kötetes *Levelezése* miatt külön aloszállyal), 2. Regény- és drámatörténeti, 3. Orvosi jellegű vagy egészségügyi hatást bemutató írásokról szóló –, 4. 56-tal és következményeivel összefüggő tanulmányok. Azonban e csoportok szerint végigfutva a megszeljegyzetelt egységeken nyomban kiderült, hogy a beosztás jószerével használhatatlan: az egyik jellegzetes kapcsolattörténeti tanulmány: „Bibó, a legcsendesebb” című a például alighanem legpontosabb megvilágítása Németh nem egyszerűen két drámájának (VII. *Gergely* és *Az áruló*), hanem általában drámaírói módszerének vagy inkább tán drámaírói „megragadottságának”; vagy ezen is túl „a temporálisan megképződő önazonosság szemléletszerkezeti referencializálhatóságának”,

hogy kulcsárszabóernősre fordítsam a szót. Ami azonban a legfontosabb, a két dráma elemzése rámutat az alapvető különbségre Németh és Bibó történelemértelmezése között, miután demonstrálta, hogy egyébként általában milyen sok a hasonlóság történelemszemléletükben. Nem, világért sem „az ördög a részletekben lakik” elcsépeelt hazugságáról van itt szó (az ördög különben mindenütt lakik), például nem holmi „konkrétumokról”, hanem ... de előbb szeretném még egy kicsit körüljárni, hogy – a technikaikon túl – miért jár annyi nehézséggel ennek az Emlékkönyvnek a bemutató recenziálása.

Tiszatáj Könyvek
Szeged, 2001
560 oldal, 2250 Ft

„A helyzet tisztázása – kezdődik a Németh László Proust-esszéjéről szóló tanulmány – a legfontosabb számára, írja Esterházy Péter Beck András esszéketetének ajánló sorában.

Az egyik legtalálóbb EP megjegyzés.

Többről szól, mint amennyit mond.”

Elég baj, mondhatnám, ha nem így szólna ma többnyire mindenféle (nem csak irodalmi) „beszéd” többről még akkor is, ha nem mond semmit. De ne politizáljunk, folytassuk inkább a jelen kötetre próbálva vonatkoztatni az idézetet. „Nem állítanám, hogy a kötet minden írásában teljességgel megvalósul ez a cél [ti. a helyzet tisztázása], de [...] igen értékes változatokban irányítja rá a figyelmet arra, hogy a magyar gondolkodástörténetben és az irodalomról való beszédben hiánycikk a tiszta helyzet keresése.”

A három pont helyett az idézett szövegben persze a hivatkozott szerző, „Beck András” neve áll; így, három ponttal, az idézet inkább parafrázisnak tekinthető, és egyáltalában nem biztos, hogy alkalmazható a jelen kötetre; legalábbis a tanulmányok többségére. De amennyiben igen, úgy semmiképpen sem szánom elmarasztalásnak; a „helyzet” ugyanis többnyire tisztázhatatlan; de akkor mi végett „hiánycikk” a keresése? Meglehet épp ezért? „A tisztázást kereső pillantás visszabont az értelmezésekkel már megmerevített-agyonbeszélthez, átrendezi a kánonokba kövesedett kontextusokat, és az újabb kor irodalmi-művészeti-történeti tudatában visszahozhatatlannak tekintett eredetét keresi. Az eltűnt nyomában járva a még fel nem fedezettet.”

Így vetülne a tanulmányokban sorra új fény vagy homály a jólismert, helyesebben ezerszer ismételt Németh László-fogalmakra és metaforákra? „Igazság”, „Minőség”, „Kert”, „Értelmiség hivatása”, „Tájhazák”, „Kelet (közép)Európa”, „Tejtestvériség”, „Görög pajtáshagyomány”, „Bartóki modell” és a többi „eltűnt metafora nyomában járva vagy inkább „szörfölve” Németh világában hová juthatunk? Szerencsés esetben valami még fel nem fedezetthez: de hogy aztán ez az „átrendezés” Németh Lászlóra vonatkozik vagy önmagunkra? Vagy netán valamilyen közelebből meg nem határozott, meg nem határozható „helyzet”-re, ami azonban ezáltal aligha lesz „tisztább”, hanem sokkal inkább még „homályosabb”?

Mert mondjuk „Üzenni a jelennek” nyilván lehet új csatlakozást keresve az „eredeti” metafora és a „jelen” között; és kijelenthető, hogy a „Tájhaza”, „Kert”, „Értelmiség” eszméket „az a társadalom, az a civilizáció, amely a nyugati világban most kibontakozik, és amelynek kialakítására, európai integrálódása következtében, Magyarország is törekedni fog ... előtérbe fogja állítani, minthogy a regionalizációnak, a posztindusztriális berendezkedésnek és az értelmiségi társadalomnak máris a születő új Európa talán legfontosabb értékei között van a helye.” Ám ki mondja meg, hogy miről „szól” ez a „beszéd”, amíg nem tudjuk, mi a kapcsolat „Tájhazák” és „regionalizáció”, „Kert” és „posztindusztriális berendezkedés”, „Az értelmiség hivatása” és „az értelmiségi társadalom” között. Fellapozva ugyanis a *Forrás* 2001 áprilisi N. L.-számában Orosz László „Németh Lászlóról, 1946-ban” írt „*Igény az új Európátság iránt*” című tanulmányát (kár, hogy ezt a ma már utolérhetetlenül közértelmes írást a jelen kötet nem közli), nyomban kétséggé válik, hogy annak „a »kétlelkiismeretű« új értelmiséginek”, akit N. L. a bomlófélben lévő középosztályból kívánt „új nemesség”-ként differenciálni, az égvilágon semmi köze ahhoz, amit a mai „nemzetstratégia” értelmiségi társadalmon ért. A „Kert” pedig egészen másképpen lehetett volna ezeknek a „kétlelkiismeretűeknek” a platóni „tájhazája”, mint a „posztindusztriális” berendezkedés”

definíciószerűen (felső)középosztálybeli polgárainak egy „létező” magyar piacgazdasági régió. Mindenféle „üzenetkeresésnél” minden féle tisztázást kereső „visszabontás”-nál fellépnek tehát jelentés-gondok, melyek értelmezése – azaz újabb kánonokba szorítása – nélkül kérdésessé válhatnak „*A fordíthatóság esélyei*”.

A kötet ezen címmel közölt tanulmánya messze a pontosan kidolgozott nyelvi-irodalmi kérdéseken túl joggal emlékeztet rá, „hogyan a megnyilatkozásoknak utóélete van, melyekért nem valamely egyén, de a történelem felelős, s az egyén is ennek a részét alkotja.” S hogy ez az (a fenti II.-vel jelölt hermeneutikai kategóriába bevonható tanulmányból vett) idézet mennyire találó, azt egy (jellegzetesen III. kategóriába tartozó) filológiai értekezés mutatja legszebben: „*Németh László szovjetunióbeli utazása*”.

A cikk tüzetes, jórészt moszkvai levéltári kutatás alapján napról-napra feltárja Németh szovjet útjának körülményeit, bemutatja az utazás itthoni sajtóvisszhangját és a körülötte kibontakozó (kibontakoztatott?) médiakampányt, majd összeveti Németh Szovjetunióról szóló megnyilatkozásait honi és európai Szovjetutazókéival. „Németh László nem járt [mikor a *Tanu* VII. számában, 1934 februárjában, a Sztálin-cikk megjelent] a Szovjetunióban, de többet látott, mint akik személyesen megfordultak ott: azok, úgy látszik, csak néztek.

Még egy óriási különbség van a nyugatiak és Németh László útja között. A nyugatiak önszántukból, minden kényszer nélkül utaztak, Németh László pedig harapófogóban volt, kelepcebe került, nem volt számára jó megoldás. A nyugati írók politikai rokonszenvből utaztak, másért nem is utazhattak, hiszen például sem Gide, sem Feuchtwanger nem tudott oroszul, az orosz kultúrát nem ismerték mélyebben. Németh László tízezer oldalt fordított oroszból, ezért magától értetődőnek kellett volna lennie, hogy meghívják, s a meghívást elfogadja. Utazásával 1956 előtt nem is lett volna semmi gond.” Azaz „a történelem felelőssége” nem hagyható figyelmen kívül a megnyilatkozások értelmezésénél, a történelem felelőssége azonban kegyetlenül kronologikus: az utalás 56-ra egyszerű életrajzi-filológiai adatból – hadd legyenek nagyképű – „hermeneutikai kategóriává” lépett elő. S mint ilyen korlátozza bár egyúttal meg is teremti „a fordíthatóság esélyeit”.

Ezen az esélykorlátozó és -teremtő mozgástéren belül érvényes csupán, „hogyan Németh László – amint *A fordíthatóság*-tanulmány írja – főként 1945 után kényszerült megalkuvásra”, és „hogyan munkásságában [1945 előttre tán még inkább érvényesen] nem elhanyagolható az alkalmi jelleg.” És a „kettős távlat”, egy európai és egy honi állandó villódzása és olykori éles szembekerülése – hisz többnyire nem egyszerűen holmi hegelianus-dialektikus „ellentét”-ről van szó – meglehet épp az „esélyek” tágulásával-beszűkülésével függ össze. Mert a fordíthatóság esélyeinek megteremtése és megőrzése alapvető egy kultúra megismerésében és elfogadásában: mégpedig nem egyedül az idegen kultúrákra vonatkozóan. Egy kultúra saját múltja legalább akkora fordíthatósági gondokat vet fel, mint egy idegen kultúra a jelenben. „A történelem: közvetítés múlt s jelen között, s az újraértelmezés erőfeszítést igényel. Szokás arra hivatkozni, hogy Németh túlbecsülte Ortegát. Talán érdemes szóba hoznom, hogy bírálta is a spanyol értekezőt. 1934-ben »Görögség vagy a halott hagyomány« című tanulmányában például elutasítja Ortegának azt az állítását, hogy a görög-latin ókor művei többségükben »már nem szólnak hozzánk«. A kifejezésnek súlya van. Németh László azzal érvel, hogy a hagyományt meg kell szólítani, mert önmagában nem hozzáférhető. Amikor azt hangsúlyozza, hogy a hagyomány nem adott, de »sorsa« van, közel jár a hagyománytörténet gondolatához. Nem általában beszél görögsegről, helyett Dante,

Montaigne, Goethe, Hegel s Nietzsche görögségéről elmélkedik. Az foglalkoztatja, miként látja a mindenkori jelen sajátmagát a múltban.”

De az nem foglalkoztatta, nem foglalkoztathatta, hogy „pajtáshagyomány” a görög netán csak Kerényi Károlynak és az ő elindító mestereinek, Frobeniusnak, Walter Otónak, Altheimnak, Reinhardtnak, a frankfurti neohellén filológiának az értelmezésében-újraélésében lehet. Ez az irány a 19. száza végére az ismeretek hihetetlen felhalmozódásából kibontakozó „válságot” egy személyesebb, nyitottabb, önmaga megértésére építő vagy számító „existencialis” értelmezéssel kívánta feloldani: megpróbált olyasféle kapcsolatot teremteni az antikvitással, mint egykor a renaissance. A humanizmuson felnőtt, de azon „létében” túlemelkedett renaissance. „Egészen más megközelítése ez a görögségnek, mint a historizmusé, mely a görögséget, mint történeti tárgyat, önmagában akarta vizsgálni, s nem a mi korunkhoz való viszonyában”, olvashatjuk a „*Németh László és a görögség*” című és már ebben a sorrendben a tartalomra utaló értekezésben. Azaz a „hagyománytörténet” lényegében „fordíthatósági esély”-ként revelálódik és realizálódik; amint a következő, megint egy jellegzetesen „III”-ba tartozó tanulmány Németh László és Kerényi Károly barátságáról már találóan választott címmel kifejezi: „*A mítosz tanít meg rá, hogy az igazi valóságban elférnek még az istenek is.*” El, ha a „hagyománytörténet” szellemében értelmezzük a múltat, azaz ha az ember „önmagából, önmaga szellemi igényéből és érdeklődéséből indul ki.” De nem állítódik-e épp ezáltal elháríthatatlan akadály a tisztázást kereső „visszabontás” elé, és nem vezet az egész posztmodern (bevallottan-bevallatlanul a német neohellén szellemiségből kibontakozó) dekonstrukcionizmus újabb „kánonokba kövesedett kontextusokhoz”? Hagyjuk, az Emlékkönyv nem bolygatja a kérdést; Németh László munkássága második felében, 1945 után, amikor vásárhelyi óraadóskodása során beleszeretett az újkori történelembe, különben is sokkal inkább tekintette már ezt irányadónak, mintsem a görög „pajtáshagyományt”.

Mindenesetre 1945 utáni történelemszemléletére semmiképpen sem jellemző már az a görögségre hivatkozó *longue durée* történelemszemlélet, amit a *Magyarság és Európa* II. fejezetéből a „*Németh László és a görögség*” című írás kiemel és joggal kipellengérez; „Az elveszett éden” című frappáns tanulmány pedig közvetve a „német filozófia” utópia-körzetébe utal (vagy véli nyomán oda utalhatónak az olvasó).

De nehogy azt a látszatot keltsem, mintha az Emlékkönyvben valahogy túlhangsúlyozódna Németh – annyszor szemére hányt – „utópisztikus” hajlama. Ellenkezőleg, ha valami, hát éppen az derül ki, hogy Németh igazából nem annyira „utópiákban” gondolkozott, mint inkább „*A közhasznú igazságok fajairól és fokozatairól*” állított fel téziseket, még ha ezek a történelem véletlenei folytán nem is valósulhattak meg. „Ma (paradox módon) nem ritkán több megértést, beleélő készséget tanúsítunk a napóleoni háborúk után, elmaradott Magyarország állapotán kesergő nemzedék, mint azok iránt, akik (mint Németh László) Az 1920-as években, Trianon sokkja után próbáltak kiutat találni. Holott Magyarország egyformán súlyos helyzetében kívánt a szellemi erőik organizátora lenni 1825-ben egy huszártiszt, 1925-ben egy fiatal orvos... Hogy Széchenyi kezdeményezéséből miképpen nő fel két-három évtized alatt az új Magyarország, általános iskolai tankönyvek is szemléletesen be tudják mutatni, akár az Akadémia, a lóverseny, a gőzhajózás, a Lánchíd ábráival. De hogy mivé fejlődhetett volna a másik elit-mozgalom, ha nem szól közbe a II. Világháború, sosem fog kiderülni. Éppenséggel számba vehetők lennének egyébként az életképes kezdeményezések: De ne tegyük, hiszen, mint éppen ez a tanulmány tanít rá, „a XX. század végére az un. hu-

mántudományokat is elérte (a hermeneutika térhódításának köszönhetően) az a fordulat, amely a tudománynak a felvilágosodástól örökölt mechanikus igazság- és egzakt-ság-fogalmától megszabadulva a tényeket és gondolatokat konkrét számunkra-valóságában mérlegeli”. Pontosan amint Németh László tanította, ám éppenséggel nem a felvilágosodást elmarasztalva, Vásárhelyen a filozófiát.

Az Emlékkönyv nem nagyon foglalkozik a „vásárhelyi” Németh Lászlóval, amint egyébként *„Háborús korszaká”*-val sem: nyilván Grezsa Ferenc monumentális triptichonja elbátortalaníthatja az erre vállalkozót. De a Dosztojevskij – Czeslaw Milosz – Németh László párhuzamokat és eltéréseket kereső *„A Semmi közelében”* című tanulmány idéz Németh Lászlónak Gulyás Pálhoz 1941 április 29-én írott leveléből egy hosszú részt, ahol tisztán felsejlik az ön maga, általában az „önmagaság” jelentéktelenségére való ráismerés; a vásárhelyi tanárság és a sajkódi szerzetesség hangulata. Nyugalmat, enyhülést lehetővé tevő vagy akár teremtő hangulata, amitől még „életfelfogása”, akárcsak „pályája első nagy korszakában”, maradhatott „hősies” és keresetett „meghódítandó területeket” magának, bár „legyőzendő ellenfeleket” Németh többé már valószínűleg soha nem keresett. Ennek a „hangulatnak” és ennek az „életfelfogásnak” nem annyira „Bartók” mint inkább „Kepler” értelmében disszonás azaz kört ellipszisbe váltó harmóniájából született, amint az újkorelő természettudományára való utalással a tanulmány maga jelzi, az *Irgalom*. De a címen igazítanék egy kicsit. *„A Semmi közelében”* ugyanis talán többről szól, mint amit mond. Pontosabb lenne Illyéssel az a cím, hogy *„A semmi közelít”* történekként, sőt így *„hagyománytörténekként*. Ami persze világért sem személyes vagy pláne magára vonatkoztatott kontextusban értendő. *„A csend időtlen kerete/ emberi neszekkel pontozódik tele/... Az egyre távolibb pici neszek/ úgy telítgetik, hogy – ürítgetik/ oly zaj-üresre a földet-eget,/ hogy, – végy lélegzetet! –/ a Semmi a legközelebb”*

Ez lenne az a közelség, ahonnan a Németh regények, az *Emberik színjáték*-tól az *Irgalom*-ig fölfénylenek? Túlságosan kínálkozó megoldás lenne ahhoz, hogy hihető legyen. De talán mintha valahogy „határértékben” efelé mutatnának a *„Műfaji örökségek a Németh László-regényben”*. Ez bújhat meg a vallomásosság „megkülönböztetett jelentősége” mögött. „Regényeit a személyesség az önéletírás, önéletrajzi munkáit (*Ember és szerep, Magam helyett, a Homályból homályba* írásai) a regény felé billenti. Számára mindkét műfaj a szubjektivitás megkülönböztetett terepe, olyan hely, ahol az én a maga teljességében válik kimondhatóvá.” Jól figyeljünk a szóra: „hely” és nem „helyzet”. Németh regényei és önéletrajzi munkái „helykereső” művek, csak éppen a keresést nem valami eltökélt szándék vagy éppen ideológia mozgatja, hanem a *Kocsik szep-temberben* jószerencsére hagyatkozó bizalma és az *Alsóvárosi búcsú* „paulo maior canamus”-a. Emberi neszeiktől hangos csend ez, az emberi cselekvés időtlen kerete; mert ha az ember helyéhez csakugyan „a Semmi a legközelebb”, ennek a helynek semmi köze sincsen a Semmi heideggeri abszolutizálásához. Ezért sincsen semmi köziük a Németh-regényeknek a goethei (vagy mutatis mutandis a „heideggeri”) *Bildungsroman*-hoz. Ha valamihez, akkor már inkább a *Grüne Heinrich*-hez van közük. A *Párdus*-hoz. Legalábbis *„Arc és kánon”* ama „dialógusának” értelmében, „hogy saját igazát csak egy *érvényében is* méltányolt másik igazság idegenségén teheti igazán próbára” az ember. Ha ez sikerül, akkor azután felesleges „a referenciális státuszú szövegben észrevétlenül bekövetkező tropológiai helyettesítésekre” bízni „az elrejtő föltárás műveit”. Az efféle „kitárulkozó elleplezés nyelve ugyanis” idegen a Németh-regénytől, bár drámáiban kétségkívül megjelenik. Úgyhogy ebből a szempontból talán

csakugyan beszélhetnénk „Bildungsdramen”-ról; ha valahol, ezekből hallható ki az a „foné tisz daimoniosz”, amiről a kötetben két műfaj-értelmező tanulmány is szól; egyszer az „Arc és kánon”, másodszer „Az »igaz devotio« apostolai” címén: egyszer „az önmagával egybeesőként elgondolt saját”, másodszer „az eredendően nem racionális ragaszkodás” jegyében.

De ezeknél az okos irodalomelméleti megfontolásoknál többet mondanak (tán épp mivel kevesebbről szólónak) érzem Bibó véleményét a VII. Gergelyről és Az áruló-ról a „Bibó, a legcsendesebb”-ben: „De ha VII. Gergely következetes marad a keresztény kiindulásokhoz – idézi a tanulmány Bibót –, akkor az egyház szellemi és erkölcsi fölényét át tudta volna menteni. Így pedig az egyháznak a világi hatalmak egyikévé és nem is a legnagyobbikává való válását indította el.

Itt van ennek a színdarabnak az elégtelensége a probléma megmagyarázására.” De akkor végső soron mit „szeretett” VII. Gergely? „az Igazságot”, vagy önnön keresztény nagyságát a könyörületességben? Hasonlóképpen téves szembeállítani Kossuth „romantikáját” Görgey „józan realizmusával”. „Lehet, hogy Görgey katonai kérdésekben realisabb volt, mint Kossuth, azonban politikában legalább olyan délibábos volt az oroszokban való gyanútlan bizalma, mint Kossuthnak a nemzetközi segítségben való délibábos bizalma.” Ez okozta Görgey személyes tragédiáját; elhitte, hogy az oroszok előzékenysége „kiterjed az összes tábornokokra, nemcsak éppen őrá és mikor kiderült, hogy őt megkímélték, de összes barátait – és éppen a legjobb barátait – kivégezték, mert ti. a 13 aradi vértanú mind mérsékelt Görgey-párti tábornokokból került ki, mert a republikánus és szélsőségesebb és Kossuth-párti, vagy annál is ballabra álló tábornokok eszük nélkül menekültek a határ felé és semmiféle orosz vagy osztrák kecsgetésnek nem hittek”, akkor a közvélemény óhatatlanul valamiféle árulásra gondolt. „Nem azért, mert szükséges volt az árulóra, hanem azért, mert olyan rettenetes volt ennek a helyzetnek az összeesése, hogy Görgey, a legfőbb vezér, Zichy Ödönnek a kivégzője, az megmenekült és 13 aránylag mérsékelt tábornok és még sokan mások pedig odavesznek. Kicsit is a rafináltnál primitívebb gondolkozás másra nem tud kilyukadni, mint arra, hogy itt árulás történt.” ... „Ez a két félrecsúszás a darab alap gondolatának a két hibája”. De nem éppen ennek a két félrecsúszásnak és VII. Gergely óriási keresztényi tévedésének a fényében (vagy árnyékában) láthatók legszebben a két Németh-dráma történelmen túli önértelmező vonásai? Hiszen „saját igazát csak egy érvényében is méltányolt másik igazság idegenségén teheti próbára” az ember. De mindig csak a „hely” és az „idő” függvényében. Meglehet éppen ez a legizgalmasabb a Galilei-ben?

A fenti tétel ugyanis ebben az „erős” formájában nyilvánvalóan nem áll meg. Csak abban a gyöngébb megfogalmazásban érvényes, ahol „igazság” helyett „vélemény”, „megalapozott vélemény”, „doxa” áll; vagy logika helyett érthetőbben és pontosabban szólva Simonyi professzorral: „De mi az igazság...” Így, három ponttal és kérdőjel nélkül. Ebben az értelemben használja Galilei, a „történelmi” és a „drámahős” egyaránt, a *Dialogo*-ban: véleményt szembesít véleménnyel: a hatalommal történt előzetes meg egyezés értelmében, az egyházi cenzúra teljes, sőt lelkes jóváhagyásával. Ezért rökönnyödik meg annyira, mikor a pör során a hatalom különböző rendű és rangú képviselői folyamatosan a szemébe hazudnak. A *Galilei – nem egyetlenként a Németh-drámák sorában – kéthősű dráma, a Hatalom és Galilei drámája: mondhatjuk csakugyan, hogy „Hatalom és igazság” drámája, de csak annak a kiegészítésnek az értelmében mondhatjuk, amit a tanulmány a nevezetes 1992-es pápai hermeneutikai korrekcióhoz fűz, ami*

szerint a nagy pört mindkét részről tévesen értelmezték „»mint a tudomány és hit alapvető ellentétének a következményét.« Valóban nem az; hanem a hatalom és igazság, hatalom és szabadság alapvető ellentétének a következménye minden időben.” Azaz az „igazság” ebben az összefüggésben a „szabadság” *analogon*-ja, járuléka. Éppen ezért annyira izgalmas dráma a *Galilei* ma is, ezért foglalkozhatott ebben a kötetben is több tanulmány a *Galilei*-vel, ezért kerül fő helyre az Emlékkönyv úgyszólván minden drámaelemző tanulmányában, még a „Credo quia absurdum”-ban is, amely a *Galilei* központi helyre kerülése miatt méltatlankodik Németh hatalmas drámai életművének recepciókritikájában: „Füzi László *Alkat és mű* című nagy munkájában (2001) is majdhogynem kizárólagosan a *Galilei* kapcsán kerül reflektorfénybe a drámaíró Németh László.” Igen, mert ebben a drámában összegeződnek úgy lehet legfrappánsabban „A drámaíró Németh László dilemmái.” A tanulmány, bevezetőül, Németh 1935 júniusában Keresztury Dezsőnek írt leveléből idéz: „készült, érett valami jó, a csirkefogók, élükön a miniszterelnökkel, megszimatozták, a maguk javára fölhasználták, s most cinikusan vigyorognak azokra, akik a reformot komolyan vették.” Ez az emlék is ott motozhatott Németh László emlékeztében a *Galilei* írásakor; vagy legalábbis első bemutatójakor, amikor a közönség a megvilágított nézőtérén láthatta Révai Józsefet a páholyában tapsolni. Mindenesetre ez a tanulmány, és még két másik is, idézi Kállai Gyula kijelentését a *Galilei*-ről: „a darab irodalmilag jó, de számos célzás van benne, amit a fasizmus alatt a fasizmusra értettek volna, de minthogy népi demokráciában élünk, arra értenék.” Ez volt tehát a döntő »esztétikai« szempont”, teszi hozzá a nevezetes idézethez a „Hatalom és igazság”. Az irónia jogos, de nem érvényes: ugyanis a szempont csakugyan esztétikai volt. Hatalom és igazság párviadala az esztétikum síkján zajlik, A dráma kulcsa a harmadik felvonás vége, amikor Barberini kardinális, az Egyházi Állam afféle miniszterelnöke, miután ál-egyezkedések sorával kikényszerítette Galileiből az alávető nyilatkozatot és bíboros-beosztottjai egyikének-másikának ódzkodása ellenére mindőjükkel aláíratta az ítéletet, ő maga közömbösen és látványosan nem „elhatárolódik”, hanem „pártatlanul” fölülemelkedik:

„SINCERI (*Barberinihez*). Még eminenciád neve sincs rajta az okmányon.

BARBERINI (*gőgösen legyint*). Csak nem gondolja tisztelendőséged, hogy ezt én aláírom? Szólítsuk be a vádlottat.”

Ez a mozdulat a harmadik felvonás végén magába sűríti, épp esztétikájával szimbolizálja a hatalom mindenkori természetét. Mert a hatalomnak is megvan a maga esztétikája, Lukács Györgytől Zsdanovon és Kállai Gyulán keresztül egészen Bayer Zsoltig és az Ezüsthajóig, az ördög ritkán szokta mutogatni a patáit. Épp ezeket a rejtett patákat leplezi le a *Galilei*. Igaza volt Illyés Endrének, amikor a dráma kikényszerített megváltoztatása miatt aggódó szerzőnek válaszolt: „A negyedik felvonásban akár az ellenkezőjét is írhatod annak, amit írtál: *a dráma ugyanazt mondja*.” Mert elmondta már a Harmadik Felvonás végén.

Es mondja máig, mert mondja a hatalom is, öntelt barberinis mozdulatával, a maga igazát. Ó Osiris, hol a pofátlanság határa?

(Elhangzott 2001. december 10-én, a Magyar Írószövetségben rendezett könyvbemutatón.)

Deckerdi László